ROCZNIKI PSYCHOLOGICZNE
Tom XIII, numer 1 – 2010

KINGA LACHOWICZ-TABACZEK

O POTRZEBIE ŁĄCZENIA PODEJŚCIA ILOŚCIOWEGO Z JAKOŚCIOWYM W PSYCHOLOGICZNYCH BADANIACH NAUKOWYCH

Podjęty przez Władysława Jacka Paluchowskiego problem badań jakościowych i ilościowych w psychologii może skłaniać do refleksji zarówno osoby zajmujące się naukowo metodologią badań psychologicznych, jak i badaczy aplikujących zasady metodologii. Tych pierwszych bardziej interesuje dookreślenie specyfiki każdego z podejść, tych drugich – głównie sposób i możliwości ich wykorzystania. Poniżej przedstawione rozważania będę dokonane z tej drugiej perspektywy, a konkretnie – z perspektywy badań prowadzonych na gruncie psychologii społecznej.

Mówiąc o metodach jakościowych, będę miała na myśli takie narzędzia badawcze, których celem jest opis i zrozumienie zachowania oraz sposobu interpretowania rzeczywistości przez konkretną jednostkę. Za metody i podejście ilościowe będę uznawała takie sposoby prowadzenia badań psychologicznych, które pozwalają na sformułowanie ogólnych prawidłowości zachowania i doświadczania rzeczywistości przez ludzi.

Pytanie o użyteczność i zakres zastosowania badań ilościowych i jakościowych w psychologii najłatwiej jest zanalizować w kontekście tego, w jakim stopniu każde z tych podejść pozwala na zrealizowanie postulatów psychologii jako nauki, której celem jest opisywanie, wyjaśnianie i przewidywanie ludzkich za-

PROF. DR HAB. KINGA LACHOWICZ-TABACZEK, Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław; e-mail: kla@dawid.uni.wroc.pl

chowań. Odpowiedź na to pytanie z tego punktu widzenia wydaje się dość oczywista – realizacja tych celów jest możliwa za pomocą takich metod, które pozwalają na systematyzowanie i uogólnianie dokonywanych obserwacji jednostek, co umożliwiają przede wszystkim metody ilościowe. Bez możliwości uogólnienia poczynionych obserwacji efektem badania jest analiza zachowania wybranej jednostki, która była obiektem obserwacji psychologa – badacza. Wyprowadzone na tej podstawie wnioski mogą stać się zatem podstawą do rozumienia psychiki i funkcjonowania tej właśnie osoby, ale nie psychiki i zachowania ludzi w ogóle. Ustalenia takie można wówczas nazwać psychologią osoby X, a nie psychologią człowieka i natury ludzkiej. Nie jest bowiem możliwe zrozumienie świata przeżyć i zachowań jednego człowieka na podstawie wiedzy o tym, jak funkcjonuje psychika innej osoby, bez zastosowania ogólniejszych kategorii opisu obserwowanych fenomenów.

Podejście jakościowe, jeśli nie prowadzi do sformułowania ogólnych wniosków z jednostkowych obserwacji, nie jest w stanie zrealizować celów nauki. Podejście ilościowe może natomiast samodzielnie realizować naukowe cele psychologii, choć pomijanie jakościowych metod dociekania naukowego może obniżyć jego trafność. Ponadto, bez uwzględnienia metod jakościowych, użycie samych tylko metod ilościowych może powodować utratę informacji na temat wielu interesujących zjawisk, a przez to prowadzić do nieuprawnionych uogólnień i zmniejszać zdolność predykcyjną sformułowanych prawidłowości.

W związku z tym wydaje się, że pełna realizacja celów psychologii jako nauki jest możliwa tylko przy połączeniu obu podejść. Przykłady takie odnaleźć można w dorobku współczesnej psychologii społecznej. Pokazują one, że metody i podejście ilościowe mogą zostać uzupełnione przez metody jakościowe na każdym etapie procesu badawczego, prowadząc do sformułowania bardziej trafnych prawidłowości funkcjonowania psychiki człowieka.

Udział podejścia jakościowego jest nieoceniony zwłaszcza na początkowych etapach procesu dociekania naukowego, a więc na etapie identyfikacji zjawiska i formułowania problemu badawczego. Inspiracją do podjęcia określonego problemu przez badacza może być właśnie zainteresowanie jednostkowym zachowaniem, które okazuje się odmienne od dotychczas opisanych zachowań ludzkich albo ujawnia zupełnie nowy obszar funkcjonowania psychiki człowieka. Badacz może sobie więc zadać pytanie, czy zaobserwowane zachowanie ma charakter incydentalny, czy też ma znamiona zjawiska i może występować powszechniej.

Takie właśnie zainteresowanie indywidualnym sposobem reagowania pozwoliło na wykrycie zaskakującego zjawiska polegającego na reagowaniu przez niektóre osoby lękiem i napięciem po doznaniu sukcesu (Feather, Simon, 1973). Obserwacja tego zjawiska w badaniach, w których większość osób reagowała dumą i zadowoleniem, pozwoliła następnie na dokonanie uogólnień i pokazanie, że negatywnymi emocjami po sukcesie reagują głównie osoby z niską samooceną (Wood i in., 2005) i kobiety (Exline, Lobel, 1999). Bez nastawienia na identyfikację wyjątkowości, reakcje te, odbiegające od zachowania większości, mogłoby zostać przez badaczy zlekceważone i uznane za przypadkowe odstępstwo od ustalonej prawidłowości.

Podejście jakościowe w obserwacji zachowań osób badanych może być więc źródłem nowych hipotez i pytań badawczych o istnieniu dotychczas nie opisanych i nie zbadanych zjawisk.

Z kolei wykorzystanie metod jakościowych na etapie przeprowadzania badań może pozwolić badaczowi na zwiększenie trafności ekologicznej stosowanych przez niego metod. Tak jest na przykład w przypadku badań nad funkcjonowaniem struktury Ja, w których pozwala się badanym na swobodne generowanie opisów własnej osoby, zamiast narzucania ich przez badacza. Nie oznacza to poprzestania jedynie na analizie zawartości treściowej tego, co zaprezentował każdy z badanych. Wyniki takich obserwacji mogą następnie zostać poddane analizie ilościowej, np. pod kątem jakiś formalnych aspektów obrazu własnej osoby, tak jak to ma miejsce w przypadku metody badania rozbieżności w Ja E. T. Higginsa (1987). Metoda ta pozwala na określenie wielkości rozbieżności między elementami Ja u każdej z osób i zarazem na ustalenie ogólniejszych prawidłowości dotyczących związków tych rozbieżności z zachowaniem i emocjami podmiotu.

Badania jakościowe mogą się okazać wręcz niezbędnym elementem opisu nowych zjawisk. Takim przykładem są badania nad przekazami reklamowymi. Najczęściej pierwszym krokiem badaczy, których zadanie polega na przewidywaniu skuteczności oddziaływania takich przekazów, jest przeprowadzenie wywiadów grupowych. Celem tej jakościowej metody badania jest analiza sposobu interpretacji przekazu przez każdego z badanych, a następnie wyodrębnienie kategorii, którymi posługują się odbiorcy w percepcji nowego obiektu. Kategorie te następnie stają się podstawą konstrukcji kwestionariuszy używanych w badaniach ilościowych, służących określeniu ogólniejszych prawidłowości w odbiorze przekazu i przewidywaniu skuteczności jego oddziaływania.

Można więc stwierdzić, że zaniechanie podejścia jakościowego na etapie opisu zjawiska może zubożyć jego obraz, a wręcz doprowadzić do kolekcjonowania artefaktów.

Badacz nie tylko identyfikuje określone zjawisko i dokonuje jego opisu, ale także pragnie je zrozumieć. Badania prowadzone na gruncie psychologii eksperymentalnej często utożsamia się jedynie z poszukiwaniem różnic między ludźmi. Przeczy temu duża liczba teorii wyjaśniających zachowania społeczne ludzi. Są one punktem wyjścia każdego rzetelnego badania w tej dziedzinie, ale także – w wielu przypadkach – efektem badań eksperymentalnych. Teorie te proponują mechanizmy wyjaśniające zaobserwowane fenomeny, które są często możliwe do zidentyfikowania właśnie dzięki zastosowaniu w eksperymentach metod o charakterze jakościowym.

Wiele badań eksperymentalnych poprzedzanych jest badaniami pilotażowymi, zawierającymi pytania otwarte, które umożliwiają wyodrębnienie kategorii używanych przez badanych w procesie percepcji sytuacji lub osoby. W trakcie eksperymentu badani często odpowiadają także na pytania dotyczące odbioru sytuacji eksperymentalnej, które pozwalają na wniknięcie w mechanizm ich zachowania. Dzięki temu, badania eksperymentalne również pozwalają na określenie przyczyn zachowania, z tą różnicą, że zamiast poprzestawać na analizie indywidualnego rozumienia sytuacji przez badanego, poszukują ogólniejszych kategorii wyjaśniających zachowania, takich jak możliwe intencje, motywy czy potrzeby, które u większości ludzi prowadzą do określonego zachowania.

Przykładem obrazującym znaczenie podejścia jakościowego w dochodzeniu do mechanizmów zachowań społecznych był eksperyment więzienny, a konkretnie analiza zachowania badanych, prowadzona przez eksperymentatorów po jego zakończeniu (Haney, Banks, Zimbardo, 1999). Badacze, zaskoczeni zachowaniem uczestników eksperymentu, a w szczególności łatwością, z jaką przyjęli schematy zachowania wpisane w narzucone im role więźniów i strażników, m.in. prowadzili z nimi wywiady i analizowali dokonywane przez nich zapiski, dzięki czemu wnikali stopniowo w proces, który zachodził w psychice badanych. Pełniejsze zrozumienie zachowania badanych w eksperymencie, a dzięki temu – także mechanizmów zachowań ludzi wypełniających określone role, nie byłoby zatem możliwe bez analizy jednostkowego sposobu interpretowania pełnionej roli, oceny własnej osoby oraz zachowania pozostałych uczestników badania.

Podsumowując, zadaniem badań ilościowych jest formułowanie ogólnych prawidłowości dotyczących zachowania człowieka i funkcjonowania psychiki,

sprawdzanie ich zasięgu i określanie mechanizmów ich powstawania. Jednak skuteczna realizacja tych zadań jest możliwa przy wsparciu metod jakościowych, które mogą być zastosowane na każdym etapie procesu badawczego. Bez ich uwzględnienia obraz badanych zjawisk może być znacznie zubożony, a także mniej trafny. Jednak z kolei badania jakościowe nie ukierunkowane na ostateczne sformułowanie ogólnych prawidłowości mają zbyt mały zasięg i mogą nie zyskać statusu prawidłowości funkcjonowania ludzkiej psychiki. W każdym przypadku, efektem rezygnacji z zastosowania innego typu podejścia metodologicznego może być obniżenie jakości procesu badawczego. Jednak przykłady badań z psychologii społecznej pokazują, że oba podejścia można z sukcesem łączyć, jeśli badacz pragnie uzyskać rzetelny opis zjawiska, pogłębić jego zrozumienie i zwiększyć trafność predykcji, a niekoniecznie – tylko zachować wierność wobec wybranej orientacji metodologicznej.

BIBLIOGRAFIA

Exline, J. J., Lobel, M. (1999). The perils of outperformance: Sensitivity about being the target of a threatening upward comparison. *Psychological Bulletin*, 125, 307-337.

Feather, N. T., Simon, J. G. (1973). Fear of success and causal attribution for outcome. *Journal of Personality*, 41, 525-542.

Haney, C., Banks, C., Zimbardo, P. G. (2005). Więźniowie i strażnicy – badanie w symulowanym więzieniu. W: E. Aronson (red.), *Człowiek istota społeczna – wybór tekstów* (s. 83-101). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94, 319-340.

Wood, J. V., Heimpel, S. A., Newby-Clark, I. R., Ross, M. (2005). Snatching defeat from the jaws of victory: Self-esteem differences in the experience and anticipation of success. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 764-780.